

A Mikes Kelemen program tapasztalatai és megújult működése

Görög Dániel
Országos Széchényi Könyvtár
gorog.daniel.aron@oszk.hu

Rényi Mátyás
Országos Széchényi Könyvtár
renyi.matyas@oszk.hu

The Mikes Kelemen Program: How it Works and Introduction of the Updated Service Interface

Author keywords: Mikes Kelemen Program, cultural heritage preservation, duplicate exchange, database, emigrant community

The presentation is an overview of the Mikes Kelemen Program - running since 2013 under the auspices of various public entities including the National Széchényi Library - in terms of its processes, results and future potential. Since its launch the Program has processed and offered into public use 250,000 documents collected from eight countries on four continents. The 90,000 documents so far placed offer us insight into the document needs of the domestic library system and those of Hungarian minorities abroad. After two years of development the initial HTML-based service interface listing the documents on offer was replaced by a new SQL database-based one in 2020.

The implementation was driven by knowledge gained in the first years of the Program, including document processing experience, utilization statistics for the documents on offer, and feedback from partner institutions that joined the Program.

The operation of the new database-based interface implements the management of duplicates exchange differently from the Hungarian practice. The Mikes Kelemen Program website is characterized by service-oriented operation and integrated processing and recommendation process management.

The operation enables accurate, reliable, automated and trackable document management, which may provide a blueprint for the overhaul of the national duplicates exchange system, replacing “digital paper-based” records such as Excel or Word.

A Mikes Kelemen Programot 2013-ban a Diaszpóra Tanács III. ülésének zárónyilatkozatával¹ indították útjára. Célja, hogy a Kárpát-medencén kívüli magyar diaszpórában felhalmozódott és a megsemmisülés szélére sodródott dokumentumörökséget összegyűjtse és rendezett módon hazaszállítva hasznosítsa.

Az adományok feldolgozására és a Kárpát-medencében történő elosztására a Nemzetpolitikai Államtitkárság az Országos Széchényi Könyvtárat kérte fel, annak hosszú időre visszanyúló, hungarikakutatásban² és fölőspéldány-kezelésben szerzett tapasztalati okán.

Az OSZK azzal, hogy elvállalta a Mikes Program lebonyolítását, visszanyúlt a fölőspéldány-elosztási hagyományhoz, módszereit azonban a 21. századi elvárásoknak megfelelően dolgozta ki. A fölőspéldány-csere olyan volumenét vállalta magára, amire már több évtizede nem volt példa, sem pedig kialakult gyakorlat. A tervezés nem annak alapján történt, mégis a korábbi fölőspéldány-kezelési gyakorlat és a Mikes Program folyamatai számos ponton átfedést mutatnak. Ugyanakkor az OSZK nemcsak saját állományának, hanem az egész Kárpát-medencei magyar könyvtári közösség gyarapítási lehetőségének tekinti a Mikes Program adományait.³

Mivel a nemzeti könyvtár saját kapacitása nem volt elégséges egy ilyen méretű adományegyüttes befogadásra, a program megvalósítása szükségessé tette az adományok számára egy önálló raktár létesítését. Ezért 2015-ben a Maglódi úton bérelt a Mikes Program számára egy 650 négyzetméteres raktárat, ezt követően pedig – egy meglehetősen nagyszabású költözés után – a Váci úton, egy 700 négyzetméteres bérleménybe került a folyamatosan bővülő állomány.

A hazaküldött adományok összetétele igen vegyes képet mutat. Az egészen apró, két-három könyvből álló könyvadományok mellett előfordul tízezres nagyságrendű magánkönyvtár is. Az állomány gerincét azoknak a nagy észak-amerikai szervezeteknek az adományai jelentik, amelyek több esetben a teljes könyvtári állományukat hazaküldték.

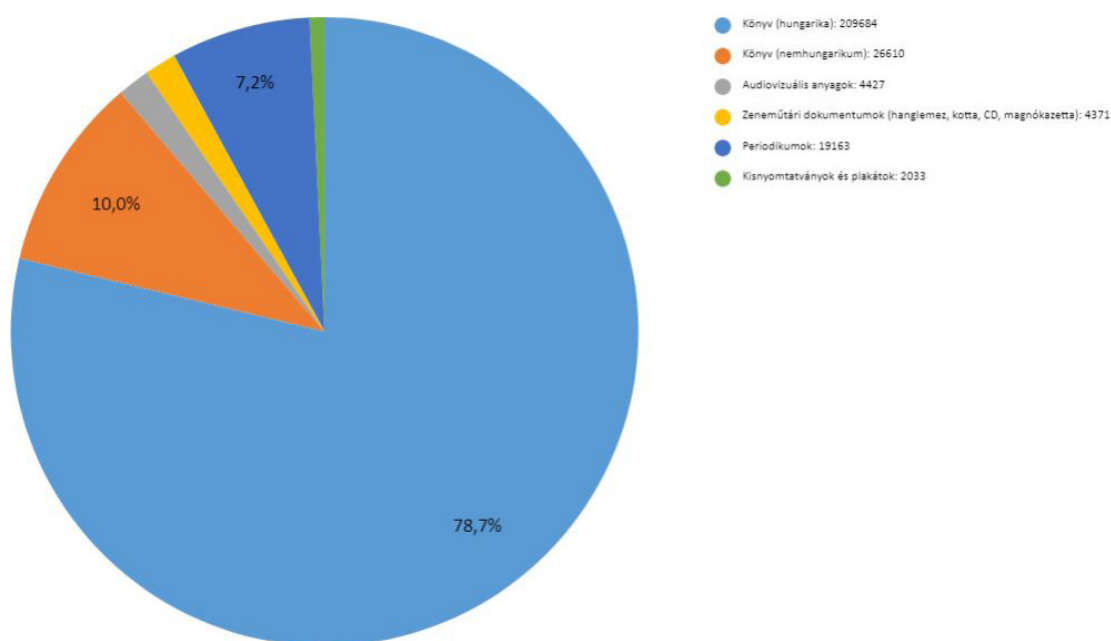
Az elmúlt 7 év során összesen 9 ország 29 városának több tucat magyar közössége ajánlotta fel a Mikes Programnak adományait, az adományok összmennyisége megközelíti a 300 000 dokumentumot. Az adományok több mint 90%-a az Amerikai Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália magyar közösségeitől érkezett.

- 1 Magyar Diaszpóra Tanács III. ülés Zárónyilatkozat: <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/03/06-A-Magyar-Diaszp%C3%B3ra-Tan%C3%A1cs-III.-%C3%BCI%C3%A9s%C3%A9nek-Z%C3%A1r%C3%B3nyilatkozata.pdf> (2021. 05. 22.)
- 2 Kovács Ilona: *Hungarika/diaszpóra-kutatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Mikes Kelemen Program előtt* = Könyvtári Figyelő, 27. (63.) évf. 2017. 3. sz. 325-336. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00348/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2017_03_325-336.pdf (2021. 05. 22.)
- 3 Mészáros Tamás: *Értékmérés a diaszpórában, avagy új gyarapítási lehetőség a Kárpát-medencei könyvtárak számára* = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 25. évf. 2016. 1. sz. 3-7. p. http://epa.oszk.hu/01300/01367/00274/pdf/EPA01367_3K_2016_01_003-007.pdf (2021. 05. 22.)

A Nemzeti Könyvtár gyarapodása

A Törzsgyűjtemény mellett szinte az összes OSZK-s különgyűjtemény részesült a Mikes Program adományaiból, a Kézirattártól a Zeneműtárig. A kéziratanyagokra jellemző, hogy a személyi és szervezeti/intézményi archívumok nem válnak el egymástól.

Eddig⁴ négy nagyobb ciklusban érkeztek az adományok, melyek jelenleg a következő dokumentumtipológiát mutatják.

1. diagram

Mikes Kelemen Program feldolgozott dokumentumai

A feldolgozás lépései sok tekintetben megfeleltethetők a korábbi OSZK-s fölőpéldány elosztási gyakorlatnak. Első lépésként tipizálják a kiadványokat, majd a könyv jellegű dokumentumok esetében különválasztják a hungarikákat. Ezt követi a dokumentum azonosítása. Általánosan megállapítható, hogy az 1952 utáni dokumentumok – ellentétben a korábban megjelent anyagokkal – viszonylag gyorsan összevethetőek a törzsgyűjtemény állományával. Körülbelül 50-70 dokumentum azonosítására képes egy kolléga egy 8 órás munkanap folyamán, de a dokumentumok bizonyos köre csak a hagyományos cédulakatalógusok és a növedéki naplók, papíralapú nyilvántartások alapján azonosíthatók be egyértelműen. Az eddig feldolgozott 209 684 hungarika mintegy 10%-át az OSZK épületében dolgozó gyarapító kollégák azonosították. A sorsuk a további hasonlítás során dől el. Az OSZK a kiadványok többségét két példányban gyűjti, így hiány esetén az első és másodpéldányok kerülnek az állományba.

⁴ A program első három évének összefoglalója: Rényi Máttyás Attila: *A Mikes Kelemen Program 3 éve* = Könyvtárvilág, 5. évf. 2017. 6 sz. <https://mke.info.hu/konyvtarvilag/2018/01/a-mikes-kelemen-program-3-eve/4555/> (2021. 05. 22.)

A Széchényi Könyvtár Integrált könyvtári rendszerének gyarapító moduljából pontosan kimutatható a Mikes Program gyarapodáshoz való hozzájárulása. Eddig összesen 7569 könyvjellegű dokumentumból 8066 példányt vettünk állományba, ezek közül 2182 kiadványból a Mikes Program előtt nem volt példánya az intézménynek. Az OSZK mintegy tízezer részegységgel pótolta periodikagyűjteményének hiányait, és 114 eddig hiányzó időszaki kiadványt indított el az állományban. Az OSZK különgyűjteményei 3085 tétellel gyarapodtak a Mikes Program révén. A kéziratár jelentős gyarapodásai közé tartozik Nadas János (1903-1992) hagyatékának egy kisebb része, András Károly (1917-2004) újságíró, lapszerkesztő, politológus hagyatéka, Várdy Béla (1935-2018) amerikai magyar történész, egyetemi tanár hagyatéka, valamint Vászolyi Erik (1933-2013), a permi és az ausztráliai nyelvek tudós kutatójának hagyatéka.⁵ A különgyűjtemények gyarapodását részletesen bemutatja a nemzeti könyvtár 2020 júniusában indult blogsorozata⁶.

A Mikes-raktárban azonosított és jegyzékre vett dokumentumok mechanikus raktári rend szerint, egyszerű numerus kurrens azonosító alapján kerülnek a polcokra a raktár közel 2200 polcfolyóméterén. A véges raktári kapacitás és a folyamatosan beáramló anyag miatt az állományt rendszeresen mozgatni, forgatni kell. Nehézséget jelent, hogy az anyag folyamatos cirkulálása mellett statikus szempontokat is figyelembe kell venni, ami leginkább a folyóirat-gyűjteménynél okoz nehézséget. Statikus szempontot jelent az azonos kiadású művek, a többkötetes dokumentumok és az időszaki kiadványok összevágása, egy listára rendezése, ami a kijárlás megkezdését megelőző teljes feldolgozással lenne elérhető. A felhasználóbarát statikus szempontok teljes betartása időben jelentősen kitolja az amúgy is több éves kijárlási időszakot, így szükséges a különböző szempontok harmonizálása a feldolgozási folyamat során. Emellett az anyag eltérő volumenű beáramlása és elszállítása, továbbá a változó projektfeltételek adta ciklikusság olyan körülményeket teremt, ami a Mikes Program munkafolyamataitól nagymértékű adaptivitást követelt meg az elmúlt években.

A jelenleg (2021.05.22.) rendszerben szereplő dokumentumok 57%-a hazai, 43%-a külföldi kiadású. 61% kapott szakirodalom, 38% szépirodalom minősítést, 1% alatti az egyéb besorolás, amit a zenei és különgyűjteményi dokumentumokra használunk. A tipizáláshoz tartozik, hogy szakirodalom alá soroltuk a művészeti, vallási témájú, illetve az egyéb besorolás létrehozatala előtt a zenei dokumentumokat is, vagyis mindent, ami nem szépirodalom.

75 000-nél több már kijárlott tétel vár sorsára a raktárban, 22 000 vár első kijárlásra, és 3165 van éppen most kijárló listán.

A Kárpát-medence könyvtárainak gyarapodása

A dokumentumok kijárlása 2016. áprilisában indult meg, ekkor az OSZK honlapjának Mikes-aloldalán kerültek közlésre a listák. A felület hátránya volt, hogy a megrendelőket

5 Zichy Mihály: *Hazatérő hagyatékok - kép az emigrációról* https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2020/09/04/hazatero_hagyatekok_kep_az_emigraciorol (2021. 05. 22.)

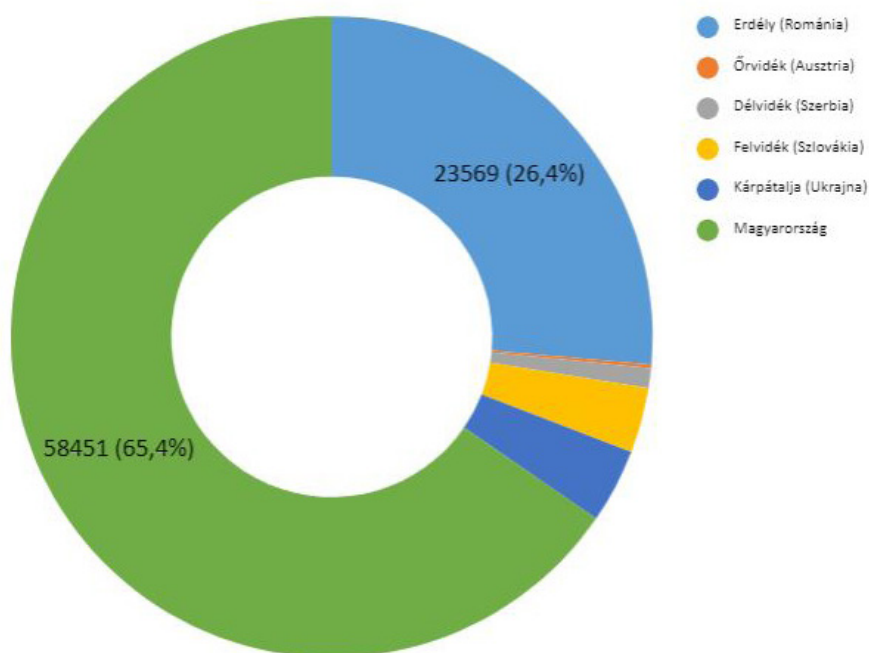
6 Kaposváriné Dányi Éva: *A Mikes Kelemen Program margójára - 1. rész* https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2020/06/05/a_nemzeti_osszetartozasrol_a_mikes_kelemen_program_kapcsan (2021. 05. 22.)

nem lehetett egyértelműen azonosítani és a felajánlott dokumentumokról közölhető információ is limitált volt. Kezdetben ajánlólistáink akár 1000 dokumentumot is tartalmazhattak, de az első két év tapasztalati megmutatták, hogy ez a hétről hétre kikerülő mennyiség – kiegészülve a Könyvtári Intézet fölőspéldányjegyzékeivel – kezelhetetlen a gyarapító könyvtárosok számára, így 2017-től 500 címbe szabtuk meg listáink méretét.

A felajánlott dokumentumok hasznosulását sok tényező befolyásolja. Egyrészt a kérőoldali körülmények, úgymint a gyűjtőkör és az elszállítási kapacitás, másrészt a felajánló oldalról a könyvek állapota, a kiadványra beérkezett kérések száma, a listák nagysága, a felkínált dokumentumok keresettségé. A program indulásakor a listák hasznosulása – köszönhetően az újdonság erejének is – sok esetben elérte a 60-70%-os arányt. Négy év összesítésében a program keretében felajánlott dokumentumok 48%-a hasznosult.

Az 545 listán felajánlott 203 966 dokumentumra 147 669 kérés érkezett, amiből 84 880 kérést tudott teljesíteni a Program. Dokumentumtípus szerinti bontásban nagy különbségek mutatkoznak. A dokumentumokat a következő módon csoportosítjuk: könyv (hungarika), könyv (nemhungarika), zenei dokumentumok.

A kísérleti fázisban járó periodika (7%) kijánlás mellett könyvek közül a nemhungarika dokumentumok (35%) hasznosulási aránya az alacsonyabb, míg a hungarika könyv (49%) és zenei dokumentumok (51%) hasznosulása közel azonos. Ha a hasznosulási tendenciákat előre vetítjük, a Mikes Program kijánlott tételeinek közel 50%-os hasznosulásával tervezhetünk.

2. diagram: Teljesített kérések ország szerinti megoszlása

A Program fennállása óta teljesített kérések 2/3-a belföldi igénylés, míg a jelenlegi 184 partnerünk közül 30 határon túli. Tehát a 19% határon túli partner generálja a kérések 33%-át. Ebből az adatból világosan kiderül, hogy a határon túli magyar intézmények Mikes-dokumentumok iránti igénye jóval magasabb a hazai intézményekénél. Ezen igények kielégítésének pedig elsődleges feltétele a határon túlra való kiszállítás biztosítása, ami egybevág a Nemzetpolitikai Államtitkárság elképzeléseivel és a nemzeti könyvtárnak a 30/2014. (IV. 10.) EMMI rendeletben előírt feladatával, a határon túli könyvtárak hungarikumgyarapításának támogatásával.⁷

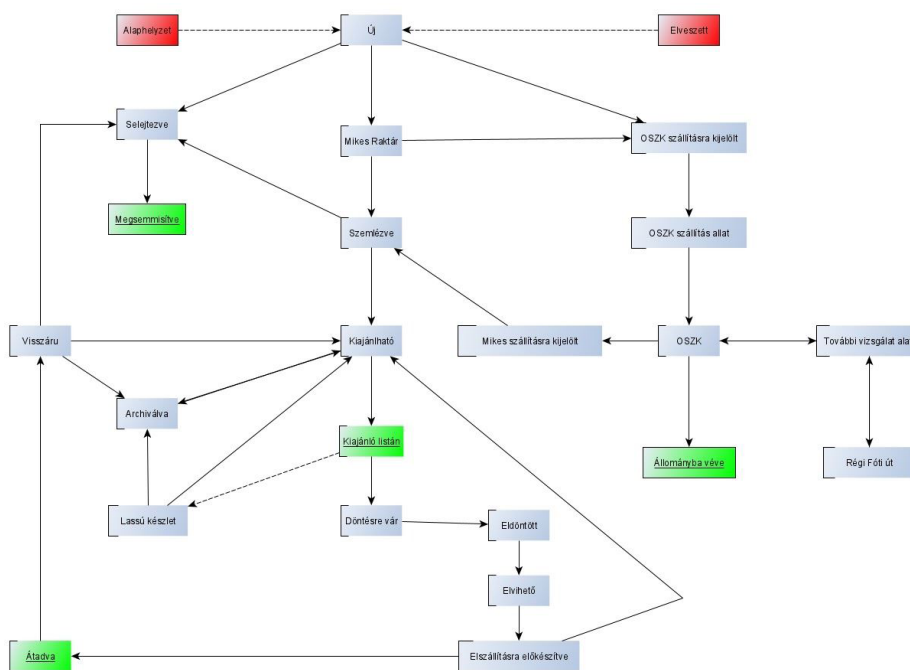
Az új szolgáltatási felület

2020 májusában, két év fejlesztés után elindult a Mikes Program új integrált rendszere a <https://mikesprogram.oszk.hu/> webcímen.⁸ A korábbi HTML-alapú kiajánlási nézet statikus megjelenési felületet biztosított, a tételek életútját nem tudta követni. Az új adatbázis képes a feldolgozási és kiajánlási folyamatokat egy rendszerben kezelni, így egyesítve a munkafolyamatok eddigi fragmentált egységeit és csökkentve a hibalehetőségeket. Az új adatbázis a Z39.50 protokoll segítségével, a kiadvány IKR-azonosítója alapján lekéri az OSZK adatbázisban kiválasztott katalógusrekord előre definiált mezőinek bibliográfiai adatait. A Mikes-rendszerbe importált és ott keletkező rekordok így a kiajánlást megelőző, majd az azt követő munkafolyamatokban is integráltan vehetnek részt. A rendszer biztonságos működése érdekében az adatbázisból rekordot törölni nem lehet, és az események naplózásának köszönhetően a változtatások visszakövethetők. A Mikes Program így az OSZK a saját állományába vett, vagy partnerhez eljuttatott dokumentumokkal is el tud számolni.

A dokumentumok útját hely és státusz jelölők jellemzik. Hely alatt értelemszerűen a pillanatnyi feldolgozási helyet, vagy raktározási egységet adjuk meg. A státusz jelölő arról hordoz információt, milyen munkafolyamatokon és állapotváltozásokon esett át a tétel. Státuszt változtatni, ahol indokolt, csoportosan, például polc vagy kiajánlási lista alapján is lehet. Némelyik státuszváltás automatikus helyváltással jár együtt. Azonban adott státuszról csak korlátozott számú, a feldolgozási láncban következő státuszra lehet változtatni, így elkerülendő a dokumentumok szabálytalan mozgása; például megelőzhető, hogy kiajánlási listára kerüljön a OSZK gyarapítási munkatársa által tartott szemlén át nem esett dokumentum. A lehetséges státuszváltásokat vizuálisan ábrázolva kirajzolódik a dokumentumok előtti három fő útvonal (OSZK beküldés, kiajánlás, selejtezés), illetve látható, hogy a partnerek által nem igényelt tételeket elvileg végtelenszer át lehet küldeni a kiajánlási folyamaton.

⁷ 30/2014. (IV. 10.) EMMI rendelet: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=168674.348436 (2021. 05. 22.)

⁸ A felülethez felhasználói útmutató elérhető útmutató: Rényi Mátyás Attila: *A Mikes Kelemen Program és Megújult Szolgáltatási Felülete*. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 29 (7-8.), 3-12. <http://ojs.elte.hu/3k/article/view/1082>. (2021. 05. 25.)

Státuszábura

A szolgáltatási felület a munkafolyamatok támogatásán túl a felhasználók gyarapítási döntésének és a rendelés folyamatának megkönnyítését célozza. A felülethasználat a korábbiaktól eltérően regisztrációhoz és engedélyezéshez kötött. Ennek köszönhetően a felhasználók az egyszeri regisztráció után minden egyes újonnan felkerülő listához hozzáférhetnek anélkül, hogy adataikat újra és újra meg kellene adniuk.

A honlap fő funkciói a felső menüsorban találhatóak. A Mikes Program-logóval ellátott menüpont a nyitóoldalra navigál, ahol a program történetének összefoglalását és új híreit lehet megtekinteni. A rendeléssel kapcsolatos praktikus tudnivalók az *Információ* menüben, a gyakran ismételt kérdésekre adott válaszok formájában olvashatók. A felhasználók fiókjuk adatait a *Saját tér* menüpont alatt találják meg. A *Saját tér* felületén kísérhetik figyelemmel igényelt dokumentumaik sorsát.

A szolgáltatás középpontjában az *Ajánló listák* állnak. Ez alatt a menüpont alatt találhatóak a közzétett ajánlási listák dokumentumtípusok szerint csoportosítva: könyv (hungarika), könyv (nemhungarika), zenei dokumentum, periodikum, illetve havonta közzétesszük az ezekről megmaradt tételeket. Az új rendszer lehetővé tette az időszaki kiadványok ajánlását is, így már négy listatípussal találkozhat a felhasználó. Az egyes listák fejlécében a sorszám alatt található a lista rendelési határideje. A záródátum után a lista lezár. A listát megnyitva érhetőek el a tételek összegző adatai.

A hungarika könyvek csoportba azok a tételek kerülnek, amelyek megfelelnek a 4 hungarikumkategória valamelyikének (nyelvi, szerzői, tematikai, kiadás helye szerinti hungarika). Amennyiben egyik kategóriába sem tartozik, a könyv a nemhungarika tételek közé sorolódik. A zenei listákon hangfelvételeket és kottákat kínálunk; míg az időszaki kiadványokat – amennyiben szükséges, összevárván és ajánlási egységekbe rendezve

periodika listákon közlünk. A kiajánlási folyamat után megmaradt dokumentumok *maradéklistákon* szerepelnek, ahol esélyt kapnak az újabb hasznosulásra a programhoz később csatlakozó felhasználók megrendelése által.

A bibliográfiai tételek az OSZK katalógusának rekordazonosítói szerint vannak rendezve, így az ismétlődő tételek és a többkötetes művek kötetei többnyire egymás mellé kerülnek. A tételek szűrése „szakirodalom/szépirodalom” és „hazai/külföldi” paraméterek, valamint ezek kombinációi alapján lehetséges. Listanézetben a kiadvány címét, szerzőjét, kötetszámát, megjelenési évét, állapotára vonatkozó megjegyzéseket, valamint a tételre beérkezett igénylések számát látja a felhasználó. Utóbbi két lehetőség új szolgáltatás: mivel a már leadott igénylések száma is látható, több azonos kiadvány példányainak kiajánlása esetén csökkenthető az ütköző kérések előfordulása. Illetve a felhasználók bizalmának fenntartása érdekében fontos, hogy dokumentumaink fizikai állapotáról előzetesen tájékoztatni tudjunk; különösen mert az eddig feldolgozott hungarika könyveink kiadási évének módusza és mediánja is az 1970-es évtized elejére esik.

Az adatbázis beindítása óta eltelt egy évben 14765 érvényes igénylésből 11965-öt teljesítettünk, az igénylések teljesülésének aránya így a korábbi 55%-ról 81%-ra emelkedett, és a teljesített igényléseknek majdnem harmada határon túli. A számok azt jelzik, hogy a tájékoztatás színvonalának emelésével és a kiszállítás megszervezésével a kiajánlás eredményessége fejleszthető.

A felhasználók egy adott tételre vonatkozó igénylését akár rögtön a listán, illetve később, a felhasználói adatoknál (*Saját tér*) is visszavonhatja.

A lista lezárulta után – az eddig megszokottnál gyorsabban, akár automatizálhatóan – megtörténik a kiértékelés. Az elnyert kiadványról automatikus levélben kapnak értesítést a könyvtárak. A *Saját tér / Igényléseim* menüpontban nyomon követhetik az új felület bevezetése óta leadott rendeléseik sorsát. Az egyes tételek állapotát különböző háttérszínek jelzik. Az el nem nyert dokumentumoknál lehetőségük van arra, hogy értesítést kérjenek a dokumentum újbóli felbukkanásáról.

A Mikes Program legnagyobb jövőbeni kihívása, egyben az adatbázis fejlesztésének fő iránya a 75000 dokumentumnál nagyobb, kiajánláson sikertelenül átesett, tehát kontraszelektált anyag kezelése. A megoldást egy olyan kiajánlási felület jelentheti, amelyen határidők és heti fel- és letöltések nélküli platformon érhető el sokezer tétel; a mérete miatt nem feltétlenül lista nézetben, de részletes keresőkkel ellátva. Egy ilyen felületen a partnernek nem kellene több száz vagy több ezer tételt végignéznie, viszont olyan dokumentumot is megtalálna, amely évekkal korábban esett át a feldolgozáson és első kiajánláson. Ilyen platformon nem csak az átláthatatlan mennyiségű megmaradt dokumentum kapna még egy hasznosulási esélyt, hanem az igénylések teljesítésének aránya is javulna, hiszen a kínálat nagysága csökkenti a versenyt, és a megrendelt tétel rögtön eltűnne nyilvános kiajánlási felületről.

A Mikes Program adatbázisa együtt tartva a beérkezett dokumentumok bibliográfiai adatait, hozzájárulhat az emigráció olvasási és könyvgyűjtési szokásainak vizsgálatához,⁹ aminek köszönhetően lehetővé válik a terület hosszú távú kutathatósága és a jövőben – további fejlesztéseket követően – a magyar diaszpóra könyvadatbázisának is alapjául szolgálhat.

9 Az emigráns irodalom kritikai értékelésében a cikk társszerzője él a Mikes Program nyújtotta lehetőségekkel. Görög Dániel: Emigráns esszék 1-2.
<http://www.naputonline.hu/2021/02/14/gorog-daniel-emigrans-esszek-1-resz/>
<http://www.naputonline.hu/2021/05/07/gorog-daniel-emigrans-esszek-2/> (2021. 05. 22.)